

**YASHIRIN IQTISODIYOTGA QARSHI KURASHNING HUQUQIY
MEXANIZMLARI: MA'MURIY VA JINOIY JAVOBGARLIK
CHEGARASI HAMDA KONTRAFKAT MAHSULOT AYLANMASI**

Shavkatov Otabek

Mustaqil tadqiqotchi

Elektron pochta: Otabekshavkatovykj@gmail.com

Annotatsiya. Tezisd yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashning huquqiy mexanizmlari tizimli tahlil qilinib, ma'muriy va jinoiy javobgarlikni chegaralash mezonlari tadqiq etilgan. Iqtisodiy huquqbuzarliklarni farqlashda qo'llaniladigan asosiy mezonlar — yetkazilgan zarar miqdori, qasd shakli, huquqbuzarlikning takroriyligi va uyushgan tarzda sodir etilishi — baholanib, amaldagi miqdoriy chegaralarning inflatsiya sharoitida eskirishi muammosi ko'rsatilgan. Kontrafakt mahsulot aylanmasining huquqiy tavsifi, intellektual mulk huquqlarini buzish bilan soliq va iste'molchi huquqlarini buzish o'rtasidagi bog'liqlik ochib berilgan. Javobgarlik choralarining muqarrarliligi va mutanosibligi tamoyillari nuqtayi nazaridan amaldagi qonunchilikni takomillashtirish, huquqni muhofaza qiluvchi va soliq organlari o'rtasidagi ma'lumot almashinuvini kuchaytirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashirin iqtisodiyot, ma'muriy javobgarlik, jinoiy javobgarlik, dekriminalizatsiya, kontrafakt mahsulot, intellektual mulk, soliqdan bo'yin tovlash, iqtisodiy huquqbuzarlik, mutanosiblik tamoyili, huquqni muhofaza qilish.

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКЕ: ГРАНИЦА АДМИНИСТРАТИВНОЙ И УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ОБОРОТ КОНТРАФАКТНОЙ ПРОДУКЦИИ

Шавкатов Отабек

Независимый исследователь

Электронная почта: Otabekshavkatovykj@gmail.com

Аннотация. В статье проводится системный анализ правовых механизмов противодействия теневой экономике и исследуются критерии разграничения административной и уголовной ответственности. Оценены основные критерии разграничения экономических правонарушений — размер причинённого ущерба, форма умысла, повторность и совершение деяния организованной группой; показана проблема устаревания действующих количественных порогов в условиях инфляции. Раскрыты правовая характеристика оборота контрафактной продукции и взаимосвязь между нарушением прав интеллектуальной собственности, налоговыми нарушениями и нарушением прав потребителей. С позиций принципов неотвратимости и соразмерности ответственности разработаны предложения по совершенствованию действующего законодательства и усилению информационного обмена между правоохранительными и налоговыми органами.

Ключевые слова: теневая экономика, административная ответственность, уголовная ответственность, декриминализация, контрафактная продукция, интеллектуальная собственность, уклонение от уплаты налогов, экономическое правонарушение, принцип соразмерности, правоохранительная деятельность.

**LEGAL MECHANISMS FOR COUNTERING THE SHADOW ECONOMY:
THE BOUNDARY BETWEEN ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL
LIABILITY AND THE CIRCULATION OF COUNTERFEIT GOODS**

Shavkatov Otabek

Independent researcher

E-mail: Otabekshavkatovykj@gmail.com

Abstract. The article provides a systematic analysis of the legal mechanisms for countering the shadow economy and examines the criteria for distinguishing administrative from criminal liability. It assesses the principal criteria for differentiating economic offences — the amount of damage caused, the form of intent, repetition, and commission by an organised group — and highlights the problem of quantitative thresholds becoming outdated under inflation. The legal characterisation of the circulation of counterfeit goods is set out, together with the

relationship between infringement of intellectual property rights, tax offences, and violations of consumer rights. From the standpoint of the principles of the inevitability and proportionality of liability, the study formulates proposals for improving current legislation and strengthening information exchange between law-enforcement and tax authorities.

Keywords: shadow economy, administrative liability, criminal liability, decriminalisation, counterfeit goods, intellectual property, tax evasion, economic offence, principle of proportionality, law enforcement.

KIRISH. Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash faqat iqtisodiy ragʻbatlar bilan cheklanmaydi: uning muhim tarkibiy qismi huquqiy javobgarlik institutidir. Amaldagi tizimda bu javobgarlik uch darajada shakllangan — soliq qonunchiligida nazarda tutilgan moliyaviy sanksiyalar, maʼmuriy javobgarlik va jinoiy javobgarlik [3]. Ushbu darajalar oʻrtasidagi chegaralarning aniq belgilanishi huquqni qoʻllash amaliyotining bir xilligini va shaxs huquqlarining kafolatlanishini taʼminlaydi.

Amaliyotda esa chegaralanish masalasi bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Bir xil harakat — masalan, hisobga olinmagan tovar realizatsiyasi — miqdoriy koʻrsatkichga qarab maʼmuriy huquqbuzarlik yoki jinoyat sifatida baholanishi mumkin. Bunday chegara qonunda mutlaq summada belgilangan boʻlsa, u inflatsiya taʼsirida asl mazmunini yoʻqotadi va vaqt oʻtishi bilan javobgarlikning haqiqiy ogʻirlashuviga olib keladi.

Tadqiqotning maqsadi — yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashning huquqiy mexanizmlarini tizimli tahlil qilish, maʼmuriy va jinoiy javobgarlik chegarasi mezonlarini baholash hamda kontrafakt mahsulot aylanmasiga qarshi huquqiy

vositalarni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Metodologik asos: formal-yuridik, qiyosiy-huquqiy, tizimli-strukturaviy tahlil va huquqni qo'llash amaliyotini umumlashtirish metodlari.

Ilmiy yangiligi — iqtisodiy huquqbuzarliklarni chegaralashda mutlaq summa o'rniga bazaviy hisoblash miqdoriga bog'langan nisbiy mezonni hamda qasd va tizimlilik belgilarini birgalikda qo'llashga asoslangan uch bosqichli chegaralash modelini taklif etishdan iborat.

ASOSIY QISM (MUHOKAMA VA NATIJA). Soliq qonunchiligidagi moliyaviy sanksiyalar asosan qoplash (kompensatsiya) vazifasini bajaradi: ular byudjetga yetkazilgan zararni tiklashga qaratilgan. Ma'muriy javobgarlik ogohlantirish vazifasini bajarib, huquqbuzarlikning takrorlanishini oldini olishga xizmat qiladi [2]. Jinoiy javobgarlik esa jamiyat uchun xavflilik darajasi yuqori bo'lgan qilmishlarga nisbatan qo'llaniladigan eng og'ir chora bo'lib, u ultima ratio — oxirgi vosita tamoyiliga bo'ysunadi [1].

Ushbu uch daraja o'zaro almashinuvchi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tizimni tashkil etishi lozim. Amaliyotda esa ular ba'zan bir xil qilmishga nisbatan parallel qo'llanilishi mumkin, bu esa bir huquqbuzarlik uchun ikki marta jazolamaslik tamoyiliga oid savollarni keltirib chiqaradi. Shu sababli qonunchilikda har bir daraja qamrab oladigan qilmishlar doirasi aniq ajratilishi zarur.

Yashirin iqtisodiyot bilan bog'liq huquqbuzarliklarni to'rt guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh — soliq majburiyatlarini buzish (daromadni yashirish, soliq bazasini kamaytirish, hisobotni buzib ko'rsatish). Ikkinchi guruh —

tadbirkorlik faoliyatini ro'yxatdan o'tkazmasdan yoki litsenziyasiz amalga oshirish. Uchinchi guruh — hisobga olinmagan tovarlar aylanmasi, jumladan kontrafakt va soxta mahsulot realizatsiyasi. To'rtinchi guruh — jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish.

Ushbu guruhlar o'zaro bog'liq: hisobga olinmagan tovar aylanmasi bir vaqtning o'zida soliq majburiyatini buzadi, intellektual mulk huquqlariga tajovuz qiladi va iste'molchi huquqlarini poymol etadi. Shu sababli ularga qarshi kurashda bir organning yakka harakati emas, muvofiqlashtirilgan yondashuv talab etiladi.

Nazariya va amaliyotda to'rt asosiy mezon qo'llaniladi. Birinchi va eng keng tarqalgani — yetkazilgan zarar yoki yashirilgan summaning miqdori. Ikkinchisi — qasd shakli: harakat ehtiyotsizlik yoki hisob-kitobdagi xato natijasida sodir etilganmi yoki ataylab yo'naltirilganmi. Uchinchisi — takroriylik, ya'ni oldin shu turdagi huquqbuzarlik uchun javobgarlikka tortilganlik. To'rtinchisi — uyushgan guruh tarkibida yoki tizimli sxema doirasida sodir etilishi [13].

Amaliyotda birinchi mezon ustunlik qiladi, chunki u ob'ektiv va o'lchanadigan. Biroq faqat miqdorga tayanish adolatsiz natijalarga olib kelishi mumkin: yirik korxonaning texnik xatosi summa jihatidan kichik tadbirkorning ataylab yashirishidan katta bo'lishi mumkin. Shu sababli miqdoriy mezon subyektiv tomon belgilari bilan birgalikda baholanishi lozim [7].

Agar jinoiy javobgarlik chegarasi mutlaq pul summasida belgilansa, inflatsiya sharoitida u real qiymatini yo'qotadi va vaqt o'tishi bilan tobora kichikroq huquqbuzarliklar jinoyat doirasiga tushadi. Bu qonun chiqaruvchining

dastlabki irodasiga zid natija bo‘lib, javobgarlikning stixiyali kuchayishiga olib keladi.

Yechim sifatida chegaralarni bazaviy hisoblash miqdoriga yoki eng kam ish haqiga bog‘langan nisbiy ko‘rsatkichda belgilash taklif etiladi. Bunday yondashuv chegaralarni avtomatik indeksatsiya qiladi va qonunga muntazam o‘zgartirish kiritish zaruratini bartaraf etadi. Bu mexanizm ko‘pgina davlatlar qonunchiligida muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda.

So‘nggi yillarda iqtisodiy jinoyatlar sohasida jazoni yumshatish va zararni ixtiyoriy qoplash asosida javobgarlikdan ozod qilish yo‘nalishi kuchaydi. Bunday yondashuvning iqtisodiy mantiqi aniq: byudjet uchun jazoning ijro etilishidan ko‘ra zararning qoplanishi va sub‘ektning rasmiy iqtisodiyotda faoliyatini davom ettirishi foydaliroq.

Shu bilan birga, bu yondashuvning chegarasi mavjud. Agar zararni qoplash orqali javobgarlikdan ozod qilish cheksiz qo‘llanilsa, u huquqbuzarlikni “narxi ma’lum tavakkalchilik”ka aylantiradi va jazoning oldini olish vazifasini yo‘qqa chiqaradi. Shu sababli bunday mexanizm birinchi marta sodir etilgan va uyushgan tarzda amalga oshirilmagan qilmishlar bilan cheklanishi maqsadga muvofiq.

Kontrafakt mahsulot — huquq egasining roziligisiz uning tovar belgisi, firma nomi yoki boshqa intellektual mulk ob‘ekti qo‘llanilgan holda ishlab chiqarilgan yoki muomalaga chiqarilgan tovar [5]. Uni soxta (qalbaki) mahsulotdan farqlash lozim: soxta mahsulotda asosiy belgi sifat va tarkibning e‘lon qilinganidan farq qilishi hisoblanadi. Amaliyotda ikkala belgi ko‘pincha bir vaqtda mavjud bo‘ladi.

Kontrafakt aylanmasining huquqiy oqibatlari uch yo'nalishda yuzaga keladi: fuqarolik-huquqiy (huquq egasining zararni qoplash va kompensatsiya talabi) [4], ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik, hamda soliq oqibatlari, chunki bunday tovar deyarli har doim rasmiy hisobdan tashqarida bo'ladi. Aynan oxirgi jihat kontrafakt masalasini yashirin iqtisodiyot muammosi bilan bevosita bog'laydi.

Kontrafakt aylanmasi to'rt turdagi zarar keltiradi: huquq egasining daromad yo'qotishi; byudjetning soliq va boj to'lovlari bo'yicha yo'qotishi; iste'molchi hayoti va sog'lig'i uchun xavf (ayniqsa dori vositalari, oziq-ovqat, ehtiyot qismlar sohasida); hamda vijdonli ishlab chiqaruvchi uchun raqobat sharoitining yomonlashuvi [11]. Bundan tashqari, kontrafakt savdosi ko'pincha transchegaraviy uyushgan sxemalar bilan bog'liq bo'ladi [10].

Milliy amaliyotda muammoning o'ziga xosligi shundaki, kontrafakt tovarlarning sezilarli qismi bozorlar va norasmiy savdo nuqtalari orqali realizatsiya qilinadi. Bu segmentda esa nazorat vositalari cheklangan va huquq egasi o'z huquqini himoya qilish uchun aniq javobgar shaxsni belgilashda qiyinchilikka duch keladi.

Birinchi muammo — dalillash. Tovarning kontrafaktligini aniqlash uchun huquq egasining xulosasi yoki ekspertiza talab etiladi, bu esa vaqt va xarajat talab qiladi. Ikkinchi muammo — javobgarlik shaxsini belgilash: sotuvchi ko'pincha tovarni kimdan olganini hujjat bilan tasdiqlay olmaydi va yetkazib beruvchi zanjiri uzilib qoladi. Uchinchi muammo — ma'lumot almashinuvi: bojxona, soliq, standartlashtirish organlari va huquq egalari o'rtasida yagona axborot mexanizmining yetarli emasligi [12].

Ushbu muammolar tovarlarni raqamli belgilash tizimini kengaytirish orqali sezilarli darajada hal qilinishi mumkin, chunki noyob identifikator yetkazib berish zanjirini tiklash va tovarning qonuniyligini savdo nuqtasida tekshirish imkonini beradi [14; 15].

1. Chegaralarni nisbiy ko'rsatkichga o'tkazish. Ma'muriy va jinoiy javobgarlikni chegaralovchi miqdoriy ko'rsatkichlarni bazaviy hisoblash miqdoriga bog'lash chegaralarning inflatsiya ta'sirida eskirishini bartaraf etadi va javobgarlikning barqarorligini ta'minlaydi.

2. Uch bosqichli chegaralash modelini joriy etish. Birinchi bosqichda qilmishning miqdoriy ko'rsatkichi, ikkinchi bosqichda qasd shakli, uchinchi bosqichda tizimlilik va uyushganlik belgilari baholanishi lozim. Faqat uchala mezon birgalikda jinoiy javobgarlik uchun asos bo'lishi kerak.

3. Zararni qoplash asosida javobgarlikdan ozod qilish chegarasini aniqlashtirish. Ushbu mexanizm birinchi marta sodir etilgan va uyushgan guruh tomonidan amalga oshirilmagan qilmishlar bilan cheklanishi, takroriy holatlarda esa qo'llanilmasligi lozim.

4. Organlararo ma'lumot almashinuvini institutsionalizatsiya qilish. Soliq, bojxona, ichki ishlar organlari va intellektual mulk sohasidagi vakolatli organ o'rtasida doimiy elektron ma'lumot almashinuvi mexanizmini normativ mustahkamlash zarur.

5. Kontrafakt bo'yicha soddalashtirilgan dalillash tartibini nazarda tutish. Huquq egasining reyestrda kiritilgan namunasi asosida tezkor xulosa berish

imkoniyati ish yuritish muddatlarini qisqartiradi va huquqni himoya qilishni arzonlashtiradi.

6. Yetkazib berish zanjiri hujjatlariga talabni kuchaytirish. Chakana savdo sub'ektidan tovarning kelib chiqishini tasdiqlovchi elektron hujjatni talab qilish kontrafakt aylanmasini savdo bosqichida cheklaydi va javobgar shaxsni aniqlashni osonlashtiradi.

7. Profilaktika va huquqiy targ'ibotni kuchaytirish. Iste'molchilarni tovar qonuniyligini mustaqil tekshirish imkoniyatlari bilan tanishtirish talab tomonidan bosim yaratadi, bu esa nazorat choralaridan ko'ra arzonroq va barqarorroq ta'sir beradi [6].

8. Huquqni qo'llash amaliyotini umumlashtirish. Oliy sud darajasida iqtisodiy huquqbuzarliklarni chegaralash bo'yicha tushuntirishlarni muntazam yangilab borish sud amaliyotining bir xilligini ta'minlaydi va huquqiy aniqlikni oshiradi.

XULOSA. Tahlil shuni ko'rsatadiki, yashirin iqtisodiyotga qarshi huquqiy kurashning samaradorligi jazoning og'irligiga emas, uning muqarrarligi va mutanosibligiga bog'liq. Ma'muriy va jinoiy javobgarlik o'rtasidagi chegara faqat miqdoriy ko'rsatkichga tayanganda huquqni qo'llash amaliyoti barqarorligini yo'qotadi; shu sababli miqdor, qasd va tizimlilik mezonlarini birgalikda qo'llash zarur.

Kontrafakt mahsulot aylanmasi esa alohida huquqbuzarlik emas, balki yashirin iqtisodiyotning ko'rinishlaridan biri sifatida qaralishi lozim: unga qarshi

kurash intellektual mulk, soliq va iste'molchi huquqlarini himoya qilish vositalarini birgalikda qo'llashni talab qiladi. Raqamli belgilash va organlararo ma'lumot almashinuvi bu yo'nalishda eng istiqbolli vositalar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. — URL: <https://lex.uz/>
2. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. — URL: <https://lex.uz/>
3. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. — URL: <https://lex.uz/>
4. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. — URL: <https://lex.uz/>
5. O'zbekiston Respublikasining “Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida”gi Qonuni.
6. O'zbekiston Respublikasining “Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida”gi Qonuni.
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining tegishli qarorlari.
8. Intellektual mulk huquqlarining savdo aspektlari to'g'risidagi bitim (TRIPS), 1994.
9. Sanoat mulkini muhofaza qilish bo'yicha Parij konventsiyasi, 1883.

10. United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000.
11. OECD, EUIPO. Trade in Counterfeit and Pirated Goods. — Paris.
12. EUIPO. Enforcement of Intellectual Property Rights: Situation Report. — Alicante.
13. Nizomiddinov B. Iqtisodiy jinoyatlar kvalifikatsiyasi masalalari // Yuridik fanlar axborotnomasi.
14. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi materiallari. — URL: <https://soliq.uz/>
15. O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi hisobot materiallari.